ENAD ONLINE
EĞİTİMDE NİTEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
Journal of Qualitative Research in Education

Cilt 8 / Sayı 1, 2020
Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - ENAD
Journal of Qualitative Research in Education - JOQRE

Nitel Veri Analizi ve Temel İlkeleri

Qualitative Data Analysis and Fundamental Principles

Hilal Çelik*
Nur Başer Baykal**
Hale Nur Kılıç Memur***

To cite this article/ Atıf için:
Çelik, H., Başer Baykal, N. ve Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education,* 8(1), 379-406. doi:10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m

Makale Hakkında
Gönderim Tarihi: 18.02.2019
Düzeltme Tarihi: 17.01.2020
Kabul Tarihi: 27.01.2020

Öz. Son yıllarda nitel araştırmalar sosyal bilimler alanında giderek önem kazanmıştır. Birçok araştırmacı odağını nitel araştırmalara yönelterek çalışmak istedikleri olgulara dair derin ve özgün anlamlar keşfetme arayışı içine girmiştir. Ancak nicel araştırmalar geleneğinden gelen ve alandaki yeni araştırmacılar için nitel araştırma aşamaları ve özellikle analiz süreci birçok belirsizliği barındırır. Oysaki nitel araştırma yapmak isteyen araştırmacıların, veri analizinde titizlikle takip etmesi ve onlara yol göstermesi gereken birçok adım mevcuttur. Bunlar nitel veri analizinin bilimsel bir çerçeveye oturmasına ve araştırılan olgunun kendi öznel gerçekliğine daha yakın bir anlam üretmesine olanak sağlar. Bu çalışmada tüm nitel araştırma desenleri için geçerli olan veri analiz adımlarına, bu adımlarda takip edilmesi gereken temel ilkelere yer verilerek bir nitel veri analiz sürecinin nasıl gerçekleştirilebileceğine dair bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında nitel veri analizinin tanımına, amacına, analiz adımlarına, verilerin organize edilme basamaklarına, kategoriler oluşturma sürecine, bulguların yorumlanmasına ve araştırmacının nitel veri analizindeki rolüne yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nitel araştırma, nitel veri analizi, kodlama, kategori oluşturma, nitel yorumlama

Abstract. In the last years, qualitative research has been increasingly gaining importance in the fields of social sciences. However, the qualitative research and the analysis process are characterized by many uncertainties. Whereas, there are many steps that can guide researchers who want to conduct a qualitative research meticulously in data analysis. These steps allow the qualitative data analysis to fit into a scientific framework. This study is intended to provide a framework for how a qualitative data analysis can be carried out by including the data analysis steps that apply to all qualitative research patterns and the basic principles to be followed. Within this perspective, the main aim of this study is to define the qualitative data analysis, its purpose, the steps of data analysis, the steps of organizing the data, the process of creating categories the interpretation of the qualitative findings and the role of the researcher in qualitative data analysis.

Keywords: Qualitative research, qualitative data analysis, coding, creating categories, qualitative interpretation

* *Sorumlu Yazar /Correspondence:* Marmara Üniversitesi, Türkiye, e-mail: celikhilal@gmail.com, hilalcelik@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5923-4248
** Bartın Üniversitesi, Türkiye, e-mail: nur.baser05@gmail.com ORCID: 0000-0002-9737-3473
*** Marmara Üniversitesi, Türkiye, e-mail: psikologhalenur@gmail.com ORCID: 0000-0002-8160-0571

Giriş

Nitel araştırma yöntemleri, sosyal bilimler alanında son yıllarda hak ettiği önemi kazanmaya başlamıştır. 21. yüzyılın beraberinde getirdiği felsefi ve bilimsel değişimler sosyal bilimler alanındaki çalışmaların pozitivist çerçeveden sıyrılarak daha yapısalcı ve post-yapısalcı çerçeveye oturmasına ön ayak olmuştur. Bu sayede başlangıçta yalnızca sosyoloji ve antropolojinin görüş alanına girmeyi başaran nitel araştırmalar, artık Türkiye'de de farklı disiplinler (sosyal bilimler, sağlık bilimleri, vb.) tarafından benimsenen bir araştırma yöntemi olmuştur. Birçok saygın dergi ve kongre, nitel çalışmalara yer vererek Türkiye'de nitel araştırmaların yaygınlaşma sürecini hızlandırmıştır. Ancak bu süreç birçok boşluğu da beraberinde getirmiştir. Bunlardan en göze çarpanı, araştırma raporlarının yöntem bölümündeki belirsizlikle ilişkilidir. Türkiye'de birçok nitel araştırma makalesinde, yöntemin yalnızca "nitel" olduğuna dair açıklamaya yer verilmekte ve ne yazık ki hangi desenin kullanıldığına dair yeterli bilgilendirmeye yer verilmemektedir. Söz konusu bu yetersizlikler veri analiz sürecini olumsuz yönde etkileme olasılığını beraberinde getirmektedir.

Türkiye'de özellikle alana yeni başlayan araştırmacılar, bir nitel araştırma tasarımı planlarken genellikle daha önceden yapılmış çalışmaları kendilerine rehberlik etmeleri için kullanma eğilimindedirler. Ne var ki bu durum, ister istemez birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirir. Daha önce yapılan çalışmaları referans olarak kullanmak, o çalışmalardaki hataların tekrar edilme olasılığını artırabilir. Yöntem bölümünde açıkça değinilmesi gereken bilgilere yer vermeyen, seçilen desene ilişkin belirsizlikleri olan ve veri analizinde hangi adımların izlendiğine dair gerekli açıklamaların yapılmadığı yayınlanmış bir çalışmanın referans olarak seçilmesi ortaya çıkacak yeni çalışmanın kalitesine gölge düşürebileceği gibi nitel araştırmaların alandaki değerinin de düşmesine yol açabilir. Özellikle veri analiz sürecinin ve bu süreçte izlenen adımların net olmadığı çalışmalardan üretilen sonuçların bilimsellik değerine de genellikle kuşkuyla yaklaşılır. Bütün bunlar nitel araştırmaların, nicel araştırmacıların hedef tahtasına oturtulmasına ve bilimsel olmamakla suçlanmasına yol açabilmektedir. Oysaki nitel veri analizi tıpkı nicel veri analizi gibi bilimsellik ölçütleri dikkate alınarak gerçekleştirilen yoğun bir analiz sürecidir.

Nitel araştırmaların felsefi temellerinin derinliği ve ağırlığı araştırmacıların çok yoğun çaba göstermelerini ve uzun süreli çalışmalarını gerektirir. Nitel bir araştırmayı yapabilmenin en iyi yolu sahaya inerek onu yapmaktan geçer. Ancak alana yeni başlayan araştırmacılar için bu süreç oldukça zorlayıcıdır. Yoğun bir okuma ve anlama süreci içinde olan araştırmacıların sahada neler yapmaları ve araştırma sürecinde hangi adımları izlemeleri gerektiğine dair yönlendirilmeye ihtiyaçları vardır. Bu çalışmada bilimsellik ölçütleri dikkate alınarak nitel bir araştırmada veri analizinin nasıl yapılabileceği ve veri analizinde izlenmesi gereken temel adımların neler olduğuna dair araştırmacılara geniş çaplı bir açıklama sunmak hedeflenmektedir. Bu sayede özellikle alandaki yeni araştırmacıların veri analiziyle ilgili farklı kaynaklardan ulaşabilecekleri temel bilgilere bir sentez halinde tek elden ulaşabilmeleri ve böylelikle veri analizi ile ilgili temel bir kuramsal görüş elde edinebilmeleri amaçlanmaktadır.

Veri Analizi Nedir ve Neyi Hedefler?

Nitel veri analizi, üzerinde çalışılan veriyle ilgili anlam üretmek ve veri setinde neyin temsil edildiğine dair açıklamalar geliştirmek amacıyla yapılan bir sınıflandırma ve yorumlama sürecidir. Bu süreç aynı zamanda rutin ve pratik uygulamalardaki yapıları, süreçleri veya alan

sorunlarını keşfetmek ve tanımlamak için de başvurulan bir yoldur. Yorumlayıcı bir felsefeye dayanan nitel veri analizi genellikle üzerinde çalışılan veri setinin *(i) kabataslak analizi* (gözden geçirme, yoğunlaşma, özetleme) ile *(ii) ayrıntılı analizinin* (kategorilerin detaylandırılması, hermenutik yorumlama, verilerin tanımlanması) birleştirilmesidir. Burada amaç genellikle muhtelif verileri tanımlayarak, detaylı betimleyerek veya farklı verileri karşılaştırarak ortak açıklamalar üretmektir (Creswell, 2013; Flick, 2013). Nitel çalışmalarda analiz süreci esas olarak ham verilerin hacmini azaltarak büyük miktardaki verilerin özünü anlamayı, önemli örüntüleri tanımlamayı ve verilerden anlam çıkararak araştırılan olguya ilişkin mantıksal kanıt zinciri oluşturmayı kapsar (Patton, 2014). Bu bağlamda nitel veri analizi esasta üç adımda gerçekleştirilir: *(i) Veri azaltımı*; araştırma sonunda elde edilen verilerin seçilmesi, incelenmesi, basite indirgenmesi, özetlenip dönüştürülmesi; *(ii) veri gösterimi*; sonuçların ortaya konması için toplanan verilerin düzenlenmiş halini oluşturma; *(iii) sonuç çıkarma/doğrulama*; olay ve nesneler arasındaki nedensel ilişkileri, örüntüleri, olası yapıları ortaya çıkarma, sonuçları geçerlik bakımından test etme (Miles ve Huberman, 2016).

Veri Analiz Süreci

Veri analizi, nitel araştırmanın en önemli adımıdır (Flick, 2013). Çünkü veri analizi olguları tanımlama, sınıflandırma ve kavramların birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını betimleme süreçlerini kapsar (Corbin ve Strauss, 2008; Dey, 1993; Maxwell, 2013). Bu süreçlerin hepsi hem birbirleriyle hem de analizle doğrudan ilişkilidir. Dey (1993) bu ilişkiyi şu şekilde görselleştirmiştir (bkz. Şekil 1).

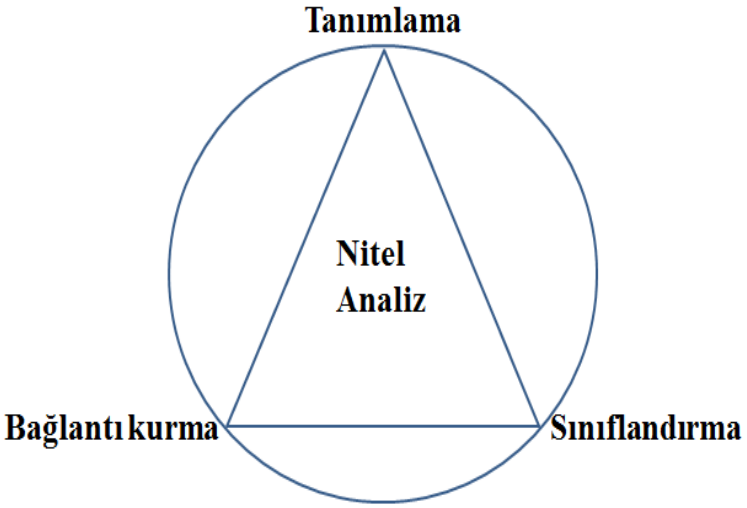

Şekil 1. Nitel veri analizinin döngüsel gösterimi (Dey, 1993, s. 32)

Veri analizi sürecinin temel amacı ham veriden anlam çıkarmaktır. Bu amaçla araştırmacı okuduklarını, gözlemlediklerini ve katılımcılardan elde ettiği verileri yorumlamalı, azaltmalı ve sağlamlaştırmalıdır. Veriden anlam çıkarmak için araştırmacı sürekli olarak somut veri seti ile soyut kavramlar arasında ve yine tanımlamalar ve yorumlamalar arasında gidip gelerek tümevarımsal ve tümdengelimsel akıl yürütme süreçlerini birlikte kullanır (Corbin ve Strauss,

2008; Glaser, 1965; Maxwell, 2013; Merriam, 2009). Bu süreç sonunda elde edilen anlamlar ve bakış açıları çalışma bulgularının özünü oluşturur. Anlam çıkarmanın ve özü bulmanın çok kati bir yöntemi yoktur. Burada önemli olan veriden elde edilen anlamı analitik bir süreçten geçirerek onu net bir şekilde aktarmaktır (Leech ve Onwuegbuzie, 2007; Patton, 2014). Oldukça karmaşık ve zor olan veri analiz sürecinin daha kolay ve yönetilebilir olabilmesi için analiz öncesinde aşağıda yer verilen bazı adımların takip edilmesi faydalıdır (Bogdan ve Biklen, 2007, s. 160-171):

1. Araştırmayı daraltma: Araştırılacak konuyla ilgili her türlü bilgiye ulaşmak yerine, araştırma konusunun, örnekleminin ve uygulama alanının en uygun şekilde temsil edilmesi ve araştırma konusunun sınırlandırılması (Neuman, 2007).

2. Deseni belirleme: Nitel araştırmalarda veri toplama, veri analizi ve yorumlama sürecinin nasıl yapılacağı, seçilen desene (ör: fenomenolojik desen, gömülü desen) göre farklılaşır. Bu nedenle desenin ne olduğuna dair başlangıçtaki netlik, analiz sürecini kolaylaştırır.

3. Analitik sorular geliştirme: Araştırma soruları tam olarak ulaşılmak istenen konuları ortaya çıkarmayı hedeflemelidir. Bu nedenle konu alanını içermeyen geniş kapsamlı sorular sorulmamalıdır (Charmaz ve Belgrave, 2012). Pilot çalışma yapmak işe yarayan ve yaramayan soruların tespit edilmesini kolaylaştırır (Merriam, 2009).

4. Önceki deneyimlere dayanarak veri toplamaya devam etme: Her görüşme yeni bir deneyim olduğu için yeni görüşmelerin önceki notlardan ve deneyimlerden elde edilen çıkarımlarla yürütülmesi, veri toplama sürecini sağlamlaştırır.

5. Deneyimlere ilişkin yorumlar yazma: Araştırmacı, araştırma sürecinin aktif bir parçası olduğu için, onun gözlemleri ve yorumları analizin en önemli unsurlarındandır.

6. Ne öğrenildiğine dair "Araştırmacı günlüğü" (araştırmacı günlüğü) yazımı: Araştırmacının araştırma sürecinde kodlar, kategoriler, kavramlar ve istediği tüm detaylarla ilgili notlar almasıdır (bkz. *Araştırmacı günlüğü yazımı*).

7. Katılımcıların konuyla ilgili düşüncelerini anlamaya çalışma: Araştırmacı, görüşmede katılımcıların sadece verdiği cevaplara odaklanmamalı, katılımcıların genel olarak konuyla ilgili neler hissettiğini ve düşündüğünü algılamaya çalışmalıdır.

8. Veri toplama sürecinde alanyazın tarama: Araştırma konusuyla ilgili alanyazında yer alan kavramların ve temaların bilinmesi, araştırmacıya hem bakış açısı kazandır hem de analizi kolaylaştırır (Maxwell, 2013).

9. Mecazlar, benzetmeler ve kavramlardan yararlanma: Mecazlar ve benzetmeler çok daha geniş anlamlar içerebilmesi açısından araştırmacının anlatmak istediğini kolay bir şekilde aktarmasına yardımcı olur.

10. Görsel öğeler kullanma: Fazla sayıda kavram ve kategorinin elde edildiği çalışmalarda görselleştirmenin kullanımı, ilgili kavramlar ve kategoriler arasındaki ilişkilerin daha net anlaşılmasını sağlar (bkz. *Verinin Görsel Hale Getirilmesi*; Clarke, 2016).

Analiz Sürecinde Uygun Desene Karar Vermenin Önemi

Daha önce de vurgulandığı üzere Türkiye'de nitel araştırmalarda yapılan en sık hatalardan biri araştırmalarda kullanılan desenlerdeki belirsizlikle ilişkilidir. Bu hataya sahip çalışmaların yöntem bölümünde genellikle araştırma modelinin "nitel" olduğundan bahsedilip geçilmekte ve veri analiz sürecinin nasıl yapıldığına dair yeterli bilgiye yer verilmemektedir. Araştırma modelindeki bu belirsizlikler ister istemez tüm araştırma sürecinin de belirsiz olmasına ve hatta elde edilen bulguların dahi şüpheli olmasına neden olabilmektedir. Çünkü Bogdan ve Biklen'in de (2007) vurguladığı gibi nitel araştırmalarda veri toplama, veri analizi ve yorumlama sürecinin nasıl yapılacağı, seçilen desene (ör: fenomenolojik desen, gömülü desen) göre farklılaşır. Bu nedenle desenin ne olduğuna dair netlik, hem analiz sürecine yön verir, hem de bu süreci daha da kolaylaştırır.

Nitel araştırmacılar uygun desene karar verdikten sonra araştırma amaçlarını belirlemeye, bu amaçlarını en uygun şekilde irdelemelerine imkân sağlayacak veri toplama tekniklerini seçmeye (ör: derinlemesine görüşme, gözlem) ve toplayacakları veri setini nasıl analiz edeceklerine dair zihinlerinde bir tasarım başlatırlar. Ve araştırma süreci içerisinde esnek bir tutum sergileyerek bu tasarımı süreç içinde netleştirmeye başlarlar. Sosyal süreci incelemeyi amaçlayan nitel araştırmacılar, nicel araştırmacıların aksine önceden belirlenmiş bir dizi amaç cümlesi ve problem durumuyla araştırma sürecine başlamazlar. Araştırma, sahada ve olguyla etkileşim haline girildikçe şekillenir. Ancak bu, nitel araştırmaların araştırma amaçlarının olmadığı ve yönsüz olduğu anlamına gelmez. Örneğin bir fenomonoloji araştırmacısının amacı, incelediği sosyal sürecin/olgunun "ne olduğu", "nasıl olduğu", "ne anlama geldiği" ve "deneyimleyenler tarafından hangi ortak anlamlarla temsil edildiğini" anlamaya çalışmaktır. Bir gömülü teori araştırmacısının amacı ise incelen sosyal sürecin "neyle açıklandığı", "bu sosyal sürecin hangi koşullarda ortaya çıktığı" ve "bunu koşulları yaratan dinamiklerin neler olduğunu" açıklamaktır. Dolayısıyla bu iki nitel araştırma deseninin araştırma amaçları ve bu amaçları irdelemesini sağlayacak veri toplama tekniklerinin içeriği ve en nihayetinde veriyi analiz etme tarzları birbirinden farklılaşır (Bogdan ve Biklen, 2007; Patton, 2014).

Eğitim ve sosyal bilimler alanındaki nitel araştırmacıların en sık kullandığı veri toplama tekniklerinden biri yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmedir. Türkiye'de nitel araştırmalarda yaygın hatalardan bir diğeri, araştırma desenine uygun araştırma/görüşme sorularının yazılmamasından kaynaklanmaktadır. Genel olarak araştırmalarda "ne, nedir, nasıldır" sorularına yanıt aranmakta ve görüşme soruları bu çerçevede şekillendirilmektedir. Ancak genellikle fenomenoloji ve durum çalışmacılarının kullandığı "ne, nedir, nasıldır" gibi soru sorma biçimleri bir gömülü teori veya söylem analizi araştırmacısının varmak istediği amacı ortaya çıkaracak güçte değildir. Bu desenler faklı soru sorma biçimlerinin kullanımını gerektirir. En nihayetinde seçilen desene uygun nitelikte görüşme sorularının yazılması veri analiz sürecine ciddi anlamda yön verir niteliktedir.

Aşağıda Smith ve Osborn'un çalışmasından uyarlanarak (2004; s. 63) bir fenomenoloji araştırmasıyla uyumlu olan araştırma amacına ve bu amacı irdeleyecek yeterli ve yetersiz nitelikteki görüşme soru örneklerine yer verilmiştir. İlgili araştırma, 2011 yılında Van depreminden etkilenen ailelerdeki anne-çocuk ilişkilerini inceleyen bir fenomenoloji araştırmasıdır (bkz: Yumbul, Wieling ve Çelik, 2017).

Tablo 1.

Araştırma Amacı ve Görüşme Soru Örnekleri

Amaç: Depremin anne-çocuk ilişkisi üzerindeki ilişkisel ve psikolojik etkileri nelerdir?

Görüşme Soruları

- Sorular yansız olmalı, yönlendirici olmamalıdır:

  "Depremden sonra da iyi bir anne olduğunuzu düşünüyor musunuz?" yerine *"Depremden sonraki deyimlerinizi düşündüğünüzde bana anneliğiniz hakkında neler söylersiniz?*

- Açık uçlu sorular sorulmalıdır; katılımcının "evet" "hayır" diyerek cevaplayacağı sorular olmamalıdır:

  "Deprem, çocuklarınızla ilişkinizi etkiledi mi? Olumsuz etkileri oldu mu?" yerine *"Depremden sonra çocuklarınızla olan ilişkilerinizde ne gibi değişimler fark ettiniz?"*

- Teknik terimler kullanmaktan veya varsayımlardan kaçınılmalıdır. Katılımcıların bakış açısına ve diline odaklanılmalı, sorular onların rahatlıkla cevaplayabileceği şekilde oluşturulmalıdır:

  "Depremden sonra, post-travmatik stres bozukluğu belirtileriyle ilgili neler deneyimlediniz?" yerine *"Depremden sonraki deneyimlerinizi düşündüğünüzde duygularınız, düşünceleriz ve davranışlarınızda ne gibi değişimler gözlemlediniz? Çocuklarınızda neler gözlemlediniz?*

Nitel araştırma desenlerinin her birinde farklı analiz adımları izlenmesine karşın, her desende veri analiz sürecinde takip edilen birtakım ortak adımlar mevcuttur: *(i) verilerin işlenmesi, (ii) verilerin görsel hale getirilmesi* ve *(iii) bulguların yorumlanması.* Bu çalışma kapsamında bu adımların hepsi hem teorik olarak, hem de örneklerle desteklenerek açıklanmıştır.

Verilerin İşlenmesi

Nitel araştırma desenlerinde ortak olarak takip edilen adımlardan biri, verilerin işlenmesi sürecidir. Bu süreç *(i) deşifre, (ii) kodlama, (iii) araştırmacı günlüğü yazımı* ve (*iv) kategori oluşturma* basamaklarından oluşmaktadır.

Deşifre

Görüşmeler, gözlemler, ses kayıtları veya alan notları yoluyla elde edilenlerin metne dönüştürme işlemidir (Bogdan ve Biklen, 2007). Oldukça zor ve yoğun emek gerektiren (Creswell, 2012) deşifre yazımı, görüşmelerin harfiyen yazılmasıyla sağlanır (Merriam, 2009). Deşifre yaparken birtakım özel not ve hatırlatmaların alınması (ör: görüşülen kişi cevap verirken beklediğinde [duraklama], görüşme esnasındaki sözel olmayan eylemleri vurgulamak için [gülüşmeler], beden dili, ses tonunu işaret etmek için [ağlamaklı], veya görüşmecinin söylenenleri anlamadığını belirtmesi için [duyulmuyor], vb.) veri analiz sürecini kolaylaştırır (bkz. Tablo 2; Creswell, 2012).

Tablo 2.

Deşifre Örneği (Yumbul ve ark., 2017).

Araştırmacı: Annelik ve depremle de ilgili konuşacağız. Anneliğiniz ve aile ilişkilerinizin depremden nasıl etkilendiğiyle ilgileniyorum. Depremden sonra çocuklarınızla olan ilişkilerinizde ne gibi değişimler fark ettiniz?"
Anne: Biraz daha hani çok asabi oldum. Çocuğuma karşı biraz daha merhametliyim de yani ama bir yandan da ben psikolojikman altüst olmuşum zaten. Acayip sinirli olmuştum [sessizlik].
Araştırmacı: Mesela daha önceden hiç yapmaz olduğunuz şeyleri yapıyor oldunuz mu? (=derinleştirmek ve detaylandırmak için sondaj sorusu)
Anne: Yapıyorum evet.
M: Ne gibi mesela? (=sondaj sorusu)
Anne: Çocuğuma şiddet uygulamaya başladım. Çok vicdan azabı verici bir şey ama sinirlerime hâkim olmuyordum. Ya daha önceden zaten psikolojik sorunlarım vardı ama depremden sonra daha da arttı. Zaten üç ay orada [konteyner evler] kalışımız, çok yıpranmışız…

Deşifre sürecinden sonra veri analizinde takip edilmesi gereken en önemli adımlardan biri veri aşinalığıdır (*data immersion*). Veriye dalma işlemi olarak da adlandırılan bu süreçte araştırmacının tüm verileri okuması, tekrar-tekrar okuması ve onlar üzerinde düşünmesi gerekir (Barbour, 2014). Veri aşinalığını sağlamak için gerek veri toplama süreci, gerekse verileri deşifre sürecinin, araştırmacının bizzat kendisi tarafından yapılması önerilir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise analiz edilecek verilerin hiçbir kodlama yapılmadan tekrar tekrar okunması/izlenilmesi ve ayrıca verilerin veya ulaşılan geçici bulguların farklı araştırmacılarla tartışılarak anlamlandırılması ve yorumlanması önerilir (Lawrence ve Tar, 2013; Tracy, 2013). Bu aşamada araştırmacının kendisine *"kim, ne, ne zaman, nerede, neden"* ve ayrıca verideki bazı görüşlerin neden ilgi çekici olduğunu anlamak amacıyla "*Peki şimdi ne oldu? Bu ne anlama geliyor? Burada neler oluyor? Bende etki bırakan ne?"* gibi sorular yöneltmesi ve bunlara yönelik araştırmacı günlükleri yazması veriyi keşfetmek ve analiz etmek için ona yardımcı olur. Bununla birlikte araştırmacının hem okuma hem de bu sorulara yanıt arama sürecinde, olası kodlar ve kategoriler üzerinde düşünmesi veri analizini kolaylaştırır (Dey, 1993; Tracy, 2013).

Kodlama

Kodlama, verinin çeşitli yönlerini belirleyerek, küçük parçalar halinde işaretlemek veya etiketlemektir (Corbin ve Strauss, 2008; Creswell, 2013; Merriam, 2009; Miles ve Huberman, 2016). Kodlama, metne dönüştürülen verinin anlamlı parçalara ayrılması ve bunu yaparken de bu parçalar arasında anlam bütünlüğünün korunması (Miles ve Huberman, 2016); ayrıca metnin veya görsel verilerin küçük bilgi kategorilerine toplanması ve bir çalışmada kullanılan farklı veri-tabanlarından gelen kanıtların araştırılması sürecini içermektedir (Creswell, 2013). Kodlama, çeşitli kâğıtlar ve renkli kalemler, bir excel tablosu veya bilgisayar destekli nitel veri analizi yazılımı kullanılarak gerçekleştirilebilir (Tracy, 2013). Kodlama sürecinde araştırmacıların bazı konularda kafaları karışabilir. Alandaki yeni araştırmacılar ve nicel araştırma geleneğinden gelen çalışmacılar genellikle (i) kodların sayılıp sayılmaması, (ii) kod isimlerinin veya etiketlerin nasıl yapılması gerektiği, (iii) kodlama sürecini yönlendiren önceden oluşturulmuş kodların kullanıp kullanılmaması konusunda tereddütler yaşar (Creswell, 2013).

Nitel araştırmacılar için nicelik değil, nitelik önemlidir. O nedenle kodların yüzdesini almak ve tablolaştırmak gibi temel amaçları yoktur. Nitel araştırmalarda kodun ne sıklıkta geçtiğine bakmak, o kodun yoğunluğu ve ağırlığı hakkında araştırmacıya bilgi verir. Bir metinde hangi veri parçalarının veya kelimenin ne sıklıkta geçtiğine dair kontrol (ör: görüşmede sıklıkla "vurma", "hırçınlaşma" kelimesinin geçmesi gibi) onun kayda değer bir kod olup olmadığına karar vermede araştırmacıya yardımcı olur (Miles ve Hubermann, 2016). Araştırmacı kodların tekrar etme sıklığına bakarak o kodun çalışmada kalmasına veyahut kodun silinmesine dair bir karar verebilir. Ancak bu aşamada dikkatli olmak gerekir; çünkü bir kodun metin içinde sıkça geçmesi kadar, çok az geçmesi de nitel araştırmacılar için önemlidir. Bu durum araştırılan olguya dair deneyimlenen tutarsızlıkların veya istisnai durumların ne olduğu hakkında da bilgi verebilir. O nedenle nitel araştırmacılar kodların geçme sıklığıyla ilgilenmek yerine, kodların birbirleriyle nasıl ilişkide olduğuyla ilgilenir (Creswell, 2013).

Nitel araştırmacıların kodlama sürecindeki bir diğer tereddüttü kod isimlerinin/etiketlerinin nasıl belirleneceğiyle ilişkilidir. Bu hususta araştırmacılara yol gösterecek birkaç yöntem mevcuttur. Araştırmacı, katılımcıların ifadelerini hiç değiştirmeden (*in-vivo kodlama;* bkz. Tablo 3) koda ilişkin bir etiketleme yapabileceği gibi; ilgili alanyazındaki mevcut kavramları (ör: uyum eksikliği) veya çalıştığı olguyu en iyi tanımlayan yeni ifadeleri kullanarak da kodlara dair isimlendirmeler yapabilir.

Tablo 3.

In-vivo Kodlama Örneği (Yumbul ve ark., 2017).

Metin	Kodlar
İşte ister istemez onların da **psikolojisi bozuluyor.**	Depremden sonra çocukta değişim, çocukta psikolojik değişimler
Onlar da sinirli, asabi.	*Sinirli* ***(in-vivo kod)***
Aynı, onlar da benim gibi.	Annedeki değişimin çocuğa yansıması
Bir şey söylediğin zaman onlar cevap veriyor sana,	Anne-babayla tartışmaya girme, öfke patlamaları
yani **kızıyorlar**, durup dururken **bağırıp, çağırıyorlar.**	kızma ***(in-vivo kod),*** bağırma ***(in-vivo kod)***
… tahammülleri hiç yok onların da birbirlerine artık. Yani **kavga ediyorlar** birbirleriyle. İşte hiç ummadık bir şey için **kavga ederler**.	tahammülsüzleşme ***(in-vivo kod)*** kardeşlerle kavga etme ***(in-vivo kod)***

Kodlamada en sık izlenen yollardan biri araştırmacıların bir dizi hazır kod listesi (mevcut teorilerin önerdiği) hazırlayarak tüm kodlama sürecini listedeki hazır kodlara göre düzenlemeleridir. Bu, araştırmacıya büyük bir kolaylık sağlar; ancak araştırmacının nitel araştırmanın temel felsefesinden uzaklaşmasına; yani veri içinden gelen, veriye özgü kodları görmemesine de neden olabilir. Araştırmacıların birkaç hazır kodla kodlama sürecine

başlamaları, ancak süreçte kendilerini tamamen serbest bırakarak koda ilişkin özgün etiketler yazmaları, sonrasında ise alanyazın incelemesi yaparak kodlarını yeniden gözden geçirmeleri önerilir. Çünkü nitel araştırmacıların olguyu tanımlayan ve kategorileri geliştiren kodlar bulmaları önemlidir. Bu tarz kodlar (i) araştırmacıların çalışma öncesi bulmayı umduğu bilgileri, (ii) bulmayı beklemediği şaşırtıcı bilgileri ve (iii) hem araştırmacılar hem de potansiyel katılımcılar ve okuyucular için kavramsal açıdan ilginç veya olağandışı olan bilgileri en iyi şekilde temsil edebilmelerini sağlar (Creswell, 2013). Bogdan ve Biklen, (2007, s. 174-178) kodlama yaparken aşağıdaki sınıflamaya dikkat edilmesini yararlı bulur:

- Bağlam/Ortam: Bu kodlar çalışmayı daha geniş bir bağlama yerleştirmeyi sağlar. Genellikle sınıflandırılabilen ortamlar ve konular olur (İlkokulların tanımları, Çağrı Bey Ortaokulu vb.).

- Durumun tanımı: İnsanların, ortamı veya belirli konuları nasıl tanımladıkları kodlanır. Kodlamada ilgili konuya bağlı olarak, insanların dünya görüşüne ve kendilerini nasıl gördüklerine odaklanılır (Feminizm farkındalığı vb.).

- Bakış açıları: Bir ortamdaki ortak bakış açılarına ve görüşlere, paylaşılan rollere ve normlara vurgu yapılır ("Dürüst ol ama acımasız olma" ifadesi hastane ekibinin hasta yakınlarını doğru bir biçimde bilgilendirmesi ama bunu yaparken de onları üzmeyecek kelimeler seçmesine dair bir atıftır).

- İnsanlar ve nesneler hakkında düşünme biçimleri: Bir üstteki kodlamadan daha ayrıntılı olarak insanların birbirleriyle, diğerleriyle ve çevreleriyle ilgili görüşleri daha ayrıntılı ifade edilir (Bir öğretmen için, öğrencileriyle ilgili açıklamalarına bağlı olarak "olgun değil" veya "okula hazır" gibi ifadeleri kullanması).

- Süreç kodları: Olayların sıralarını, zaman içindeki değişikliklerini veya bir türden veya durumdan diğerine geçişi kolaylaştıran kelimeler ve cümlelerdir (Dönüm noktaları, değer ölçütleri vb.).

- Etkinlik kodları: Düzenli olarak görülen davranış türlerine yöneltilen kodlardır (Öğrencilerin sigara içmesi, okulda sabah egzersizleri vb.).

- Olay kodları: Seyrek görülen veya yalnızca bir kez gerçekleşen belirli olayları gösterir (Öğretmenlerin grevi, isyan, okulda yarışma vb.).

- Strateji kodları: Taktiklerin, metotların, tekniklerin ve insanların çeşitli şeyleri gerçekleştirdikleri diğer bilinçli yolların kodlanmasıdır (Sınıfı kontrol etmenin yolları vb.).

- İlişkiler ve sosyal yapı kodları: İnsanlar arasındaki ortaklıklar, aşklar, arkadaşlıklar veya düşmanlıklar gibi gayri resmi ilişkilerdir (Öğrencilerin arkadaşlığı vb.).

- Öyküsel kodlar: Bu kodlar konuşmanın yapısını açıklar (Hikâyenin yapısı ne? Hikâye nerede başlıyor ve nasıl son buluyor? vb.)

Kodlamaların ne zaman yapılması gerektiği de veri analizindeki önemli konulardan biridir. Burada kodlamanın veri toplama sürecini etkileyen ve bu sürece yön veren bir unsur olduğunu

belirtmek gerekir. Kodlama yaparken bir sonraki görüşmede nelere dikkat edileceği, ayrıca kodlamadaki yanlılıklar ve gerçekçilik genellikle ortaya çıkmış olur. Bu nedenle ilk görüşmenin kodlamasının, bir sonraki görüşmeye geçmeden yapılması önerilmektedir (Miles ve Huberman, 2016). Özellikle desen olarak gömülü teori seçildiğinde veri toplama, kodlama ve veri analizi eş zamanlı yürütülür (Charmaz ve Belgrave, 2015; Corbin ve Strauss, 2008; Glaser ve Strauss, 2006). Aşağıda Tablo 4'de Van depremi sonrasında anne-çocuk ilişkilerini inceleyen bir fenomenoloji araştırmasında yapılan kodlama örneğine yer verilmiştir (Yumbul ve ark., 2017).

Tablo 4.

Kodlama Örneği

Metin	Kodlar
Katılımcı 1: …. oğlum **depremden sonra** çok **hırçın** ve **huysuz** olmaya başladı. Tabii ki o da **depremden çok etkilendi.**	Hırçınlaşma, huysuz olma Depremden sonra çocukta değişim, depremden olumsuz etkilenme
Katılımcı 2: ….son **zamanlarda değişti** iyice… bana da **vurmaya başladı**. Vurunca da kollarından tutuyorum, **bu sefer kafa atıyor** [gülüşmeler]. Öyle yani çok **hırçınlaştı. İçine kapandı,** bi de çok çok **hırçınlaştı.**	Depremden sonra çocukta değişim Anneye vurma (fiziksel şiddet), Kafa atma Hırçınlaşma, İçe kapanma
Katılımcı 3:….son zamanlarda, size de dediğim gibi daha da **sinirli olmaya başladım**. **O da (çocuk) bize bağırmaya başladı**. **Aynı benim hareketlerimi yapıyor.** **kardeşine vurmaya çalışıyor**. **Hırpalıyor kardeşini**. **Kıskanıyor. Keşke kardeşim olmasaydı**. Niye benim kardeşim oldu, ben istemiyorum bu kardeşi falan diyor artık	Sinirli olma (annedeki değişim) Annedeki değişimin çocuğa yansıması, Depremden sonra çocukta değişim, anneye bağırma Kardeşe vurma, hırpalama Kardeşlerle kavga etme Kardeşi kıskanma
Katılımcı 4: …. İşte ister istemez onların da **psikolojisi bozuluyor.** **Onlar da sinirli, asabi.** **Aynı, onlar da benim gibi.** **Bir şey söylediğin zaman onlar cevap veriyor sana,** yani **kızıyorlar**, durup dururken **bağırıp, çağırıyorlar.** **… tahammülleri hiç yok onlarında birbirlerine artık.** Yani **kavga ediyorlar** birbirleriyle. İşte hiç ummadık bir şey için **kavga ederler**.	Depremden sonra çocukta değişim, çocukta psikolojik değişimler Sinirli Annedeki değişimin çocuğa yansıması Anne-babayla tartışmaya girme, öfke patlamaları kızma, bağırma, tahammülsüzleşme Kardeşlerle kavga etme
Katılımcı 5:…ya şiddet şöyle oluyor o safhaya kadar geliyor. **Yani dövüyorlar** birbirlerini.	Kardeşlerle kavga etme Birbirini dövme (kardeşler arası)

Katılımcı 6: …. **O da (çocuk) bağırmaya başladı**.	Depremden sonra çocukta değişim, Anne-babaya bağırma
Bilmiyorum ki, belki de onu (bağırmayı) izlediği çizgi filmlerden öğreniyor… [sessizlik ve sen tonunda alçalma] **ama muhtemelen benim davranışlarımdan kaynaklanıyor bu hali**.	Annedeki değişimin çocuğa yansıması
Katılımcı 7: …**bazen beni dövmeleri** var hani. Ona asla izin vermiyorum. Hani nasıl bana el kaldırır, **o beni çok sinirlendiriyor.**	Anneye vurma, Sinirli olma (annedeki değişim)
Katılımcı 8 : o zaman (depremden önce) **büyük kızım çok ilgileniyordu. Seviyordu, öpüyordu. Anneciğim nasıl oldun, anneciğim?.. Şimdi sanki düşmanıymışım** gibi.	Anneyle ilişkinin bozulması, Anneye olumsuz hisler
…. **Depremden sonra çocuklarıma daha yakın olmam gerekiyordu. Ama işte bunu yapamadığımdan ötürü, işte bi de çocuklar bekliyor böyle bir şey. Ben yapamıyorum. Yapamayınca de daha çok bağırıyorum. Böyle olunca da her şey, çocuk da gidiyor, durmak istemiyor yakınımda**.	Anneyle ilişkinin bozulması
Katılımcı 9…..**Eskiden dediklerimizi yapardı**…**dinlemiyor beni**. yani eylül-ekimden beri, 3-4 aydır hep böyle.	Anne-babayla tartışmaya girme, Anneyi dinlememe
Katılımcı 10: …büyük kızım da biraz, çok rahatsız ediyor hocam… işte dışarıda geziyor, habersiz çıkıp gidiyor gelmiyor ben de korkuyorum bir şey geldi başına diye. **Dinlemiyor söz.**	Anneyi dinlememe

Kodlar oluşturulduktan sonra kodların gözden geçirilmesi gerekir. Bu aşamada araştırmacı veri toplama süreci devam ettikçe kodların değişeceğinin ve gelişeceğinin, bazı kodların işe yaramayacağının, bazı kodların ise diğerlerine göre daha zayıf kalacağının ve bu durumda kod değiştirilebileceğinin veya iptal edilebileceğinin ve yine bazı yeni kodların veri toplama esnasında ortaya çıkabileceğinin farkında olmalıdır (Charmaz ve Henwood, 2008; Miles ve Huberman, 2016). Kodlar gözden geçirildikten sonra araştırmacının kodlamayı ne zaman bitireceğine karar vermesi de çok önemlidir. Konuyla ilgili Glaser (1965) ve Strauss (1987), araştırmacı tüm verileri kolaylıkla sınıflayabildiğinde, kodlar doygunluğa eriştiğinde (yeni kod yazılamadığında) ve artık bir düzen oluştuğunda kodlama sürecinin bitebileceğine vurgu yapar.

Araştırmacı Günlüğü Yazımı

Kodlama sürecine, verilere, kategorilere ve kavramlara ilişkin not yazımı ve bu notların kendi içinde ve birbirleriyle karşılaştırılması işlemi, araştırmacı günlüğü yazımı olarak adlandırılır (Charmaz, 2006; Neuman, 2007). Nitel araştırmalarda çok önemli bir yer tutan araştırmacı günlüğü yazımı, araştırma sürecinin başından sonuna dek verilerin ve kodların analiz edilmesinde yardımcı bir araç niteliğindedir. Araştırma süreci boyunca birbirini izleyen notlar yazmak, araştırmacıyı analizin içinde tutar ve fikirlerinin soyutlama düzeyinin artmasını sağlar. Araştırmacı günlükleri araştırmacının düşünceleri, karşılaştırmaları, bağlantıları yakalamasına ve takip etmesi gereken soruları ve yönergeleri netleştirmesine yardımcı olur. Araştırmacı günlük yazarken, yeni fikirler ve bakış açıları geliştirebilir; öncesinde fark ettiği önemli noktaları somut

hale getirebilir (Charmaz, 2006; Charmaz ve Belgrave, 2012, 2015; Corbin ve Strauss, 2008; Glaser ve Holton, 2004; Lawrence ve Tar, 2013).

Günlükler, ham (yani somut) veri ve teorik (yani daha soyut) düşünce arasında bir bağlantı kurar. (Charmaz, 2006; Charmaz ve Belgrave, 2012; Corbin ve Strauss, 1990, 2008). Genel olarak nitel araştırmacıların fikirlerini derinlemesine yazmaları, sahada iken fikirleri üzerine derinleşmeleri ve notları tekrar tekrar okumaları oldukça önemlidir. Günlük yazımı için birçok yol mevcut olmakla beraber her araştırmacı zamanla kendi yöntemini geliştirmelidir. Aşağıda (bkz. Tablo 5) araştırmacı günlüğü yazımına yardımcı olabilecek bazı öneriler sunulmuştur:

Tablo 5.

Araştırmacı Günlüğü Yazımıyla İlgili İpuçları (Charmaz, 2006, s. 81)

Araştırmacı günlüğü yazımında yardımcı olabilecek sorular
Araştırmacı ilk günlüklerini yazarken aşağıdaki sorulardan faydalanır: • Saha görüşmelerinde veya görüşmecilerle neler oluyor? Bu (…) daha basit bir kategoriye dönüştürülebilir mi? • İnsanlar ne yapıyor? • Katılımcı ne diyor? • Katılımcılarının eylemleri ve ifadeleri ne kadar sürüyor? • Eylemlerini ve ifadelerini destekleme, sürdürme, engelleme veya değiştirmede yapı ve bağlamın nasıl bir işlevi var? • Hangi bağlantılar kurulabilir? Hangilerinin kontrol edilmesi gerekir?
Araştırmacı günlüğü yazımının en iyi örneklerini sunan gömülü teori deseninde araştırmacı günlüğü yazımı daha çok süreç odaklıdır ve yazımında araştırmacı şu sorulardan faydalanır: • Burada hangi işlem söz konusu? • Bu süreç hangi şartlar altında gelişir? • Katılımcı bu süreçte nasıl düşünüyor, ne hissediyor ve nasıl hareket ediyor? • Süreç ne zaman, niçin ve nasıl değişir? • Sürecin sonuçları nelerdir?
İleri düzey araştırmacı günlüğü yazımında araştırmacı aşağıdaki maddeleri takip eder: • Konuyu kapsayan verileri izleme ve sınıflandırma • Kategorinin nasıl ortaya çıktığını ve değiştiğini açıklama • Onu destekleyen inançları ve varsayımları belirleme • Konunun çeşitli bakış açıları tarafından nasıl göründüğünü ve algılandığını anlatma • Bir argüman içine yerleştirme • Karşılaştırmalar yapma: ✓ Farklı insanları (inançlarını, durumlarını, eylemlerini veya deneyimlerini gibi) karşılaştırma ✓ Aynı bireylerden farklı zamanlarda gelen verileri birbirleriyle karşılaştırma ✓ Verilerdeki kategorileri diğer kategorilerle karşılaştırma (Hangi kategoriler ana bölüm haline gelmeli? Hangisi daha az bir statüye sahip olmalı?) ✓ Kavramları veya kavramsal kategorileri karşılaştırma ✓ Tüm analizleri bir alandaki mevcut alanyazın veya baskın fikirlerle karşılaştırma

Araştırmacı günlükleri, araştırmacının hayal gücünü ve bağlantılarını kâğıda dökmek için bir fırsattır. Bu nedenle, günlük yazımının katı kuralları yoktur. Bunlar, özel notlar olarak da düşünülebilir ve ilk izlenimler bile kaydedilebilir (Örnek: "Güldüm, aslında gülünecek bir şey yoktu"). Her araştırmacı günlüğünün bir sonuca ulaştırılması gerekmez; önemli olan analizi ve

araştırmayı zenginleştirmesi ve düşündürücü olmasıdır (Dey, 1993). Bogdan ve Biklen (2007, s.123-124) araştırmacı günlüğü yazımını beş genel başlıkta toplar ve şöyle açıklar:

1. *Analizle ilgili araştırmacı günlükleri:* Deşifreleri okurken ortaya çıkan kategoriler, kodlar, verideki bağlantılar ve bunlara dair yapılan yorumlara ilişkin not yazımıdır.

2. *Yöntemle ilgili araştırmacı günlükleri*: Çalışmanın tasarımı, karşılaşılan sorunlar ve bunların üstesinden nasıl gelinebileceğine dair yazılan fikirlerden oluşan notlardır (bkz. Tablo 6).

3. *Etik ikilemler ve çatışmalarla ilgili araştırmacı günlükleri:* Araştırma sırasında ortaya çıkan etik ikilemlere ve çatışmalara dair alınan notlardır.

4. *Araştırmacının kendi bakış açısına dair günlükler:* Nitel araştırmalarda, araştırmacı tamamen nesnel olan bir kişi değil aynı zamanda bazı ön kabulleri ve önyargıları olan kişidir. Araştırmacının neyle karşılaştığını ve aslında ne beklediğini yazması, kendi ön varsayımları ile gerçekte ne olduğunu karşılaştırılmasını göstermesi açısından oldukça değerlidir (bkz. Tablo 7).

5. *Açıklık kazandırmaya dair günlükler*: Hataları düzeltmek veya karışıklık olan noktalarda yazılması gereken notlardır.

Tablo 6.

Araştırmanın Yöntemi ile İlgili Yazılmış Metodolojik Bir Araştırmacı Günlüğü Örneği (Bogdan ve Biklen, 2007, s. 167'den uyarlanmıştır)

Bukalemun Görüşmeci
31 Mart 1990
Öğretmenler birbirlerinden çok farklılar! Her ne kadar pek çok ortak noktaları olsa da. Öğretmenlerin ne kadar farklı olduklarına şaşırıyorum. Öğretmenlerle görüşme yapmak ve ilişki kurmak, araştırmacının görüşme sırasında gerçekten bukalemun gibi olmasını gerektiriyor. Bir taraftan, hissetmediğim şekilde davranmak istemiyorum, öte yandan, bu kişinin fikirlerini anlamak için görüşmede kendimi farklı yansıttığımı fark ediyorum. Dün Brigit ve Bill ile görüşmelerimi karşılaştırdığımda neredeyse kendimi iki farklı insan olarak gördüm. Brigit'e bir soru sordum ve bana uzun uzun bir cevap verdi. Başımı salladım ve "hı hı" diyerek yorumlarına derin ilgi duyduğumu gösterdim. Görüşme resmi değildi fakat görev merkezli, düzgün ve açıktı.
Bill ile görüşmem çok daha gündelikti. Onunla konuşurken kendimi onun tonunda konuşur buldum. Sürekli olarak "kahrolsun bu sistem" gibi şeyler söyledi, küfür etti ve ben de Brigit'in moduyla uyumluydum ve bir şeyle ilgili "berbat" olduğunu söyledim.
Bunları görüşmede bir bukalemun gibi davranan bir araştırmacı olarak yazıyorum. İyi bir görüşme için gördüğüm insanların farklı stillerine uyum sağlamalıyım (biraz). Bence bu strateji aslında daha zorlayıcı bir biçimde sorular sormama yardımcı oluyor. İnsanların stillerine uyarlarsanız sizi bir arkadaş olarak görebilirler ve söyledikleri şeylere meydan okuyucu sorular sorabilirsiniz. Fakat tabii ki buna da dikkat etmelisiniz. Gerçekte olmadığın gibi davranırsan insanlar bu sefer de seni sahte bulabilir.

Kategori Oluşturma

Kategoriler ortak fikirlerden oluşan birçok kodu içeren geniş bilgi üniteleridir. Bunlar, araştırma sorularına cevap olarak ortaya çıkan temel örüntü, bulgu veya soyutlama olarak düşünülebilir (Corbin ve Strauss, 2008; Merriam, 2009). Başlangıç kategorileri bütün kodlar okunduktan sonra ilgili olan iki ya da daha fazla kodun bir araya getirilmesiyle oluşturulur. Kategoriler oluştururken bütün kodların kullanılması zorunlu değildir. Önemli görülmeyen kodların gerekiyorsa silinmesi veya başka bir kodla birleştirilerek yeni bir kategori başlığı altında sınıflandırılması gerekebilir (Cresswell, 2013).

Kategoriler ham verinin kendisi değil, verilerin soyutlaştırılmış halidir ve bireysel birçok örneği içine alan kavramsal bileşenlerdir. Kategorileri oluşturmak bu bağlamda veriyi kavramsallaştırarak bir üst boyuta taşıma işlemidir (Corbin ve Strauss, 1990; Merriam, 2009). Başlangıçta ana kategori[†] gibi gözüken bir kategori, sonrasında alt kategori olabilir ya da tam tersi de gerçekleşebilir. Başlangıçta oluşturulan kategoriler, süreç içinde bazı değişimlere uğrayabilir (Merriam, 2009). Kategori oluşturma tümevarımsal başlayıp, tümdengelimsel bir biçimde ilerler. Kategori oluşturmada ilk önce küçük parçalar teker teker incelenir, kodlar oluşturulur. Sonra kodlar incelenir ve geçici kategoriler belirlenir. Eldeki her bir verinin bu kategorilere uyup uymadığına bakılır. Bu süreçte önemli olan kategorinin doygunluğa ulaşıp ulaşmadığıdır (tümevarımsal süreç). Artık herhangi yeni bir bilginin, bakış açısının ya da kavramın üretilmemesi doygunluğa ulaşıldığının göstergesi olabilir. Sonrasında oluşturulan kategorilerin kodlara uyup uymadığı kontrol edilir (tümdengelimsel süreç; bkz. Şekil 2). Özet olarak kategori oluşturma sürecinde, en küçük parçalardan başlanarak adım adım soyutlama yapılır ve üste doğru çıkılır. Artık daha fazla kategori üretilemeyeceği kanaatine varıldığında (veri doygunluğu) aşağı doğru inilir ve kategoriler arasında (ana kategoriler ve alt kategoriler) karşılaştırmalar yapılır. Bu yapılan kategori oluşturma, analizin tümevarımsaldan tümdengelime doğru gidişidir (Charmaz ve Belgrave, 2015; Corbin ve Strauss, 2008; Glaser, 1965; Glaser, 2002; Glaser ve Holton, 2004; Glaser ve Strauss, 2006; Merriam, 2009).

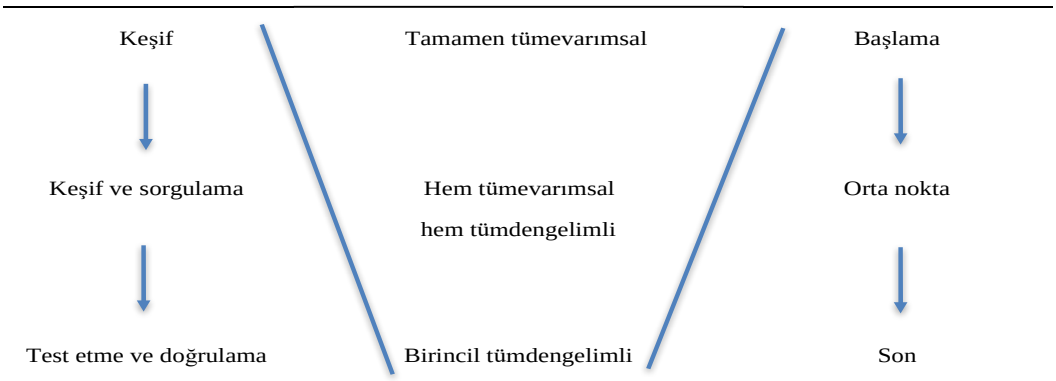

Şekil 2: Nitel veri analizinin mantığı (Merriam, 2009, s. 183)

[†] Çalışmalarda "tema" ve "ana kategori" kavramları bazen birlikte bazen de birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu makalede bu kavramlar eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Kategori sayısının azalması daha üst düzey bir soyutlamaya gidildiğinin bir işaretidir (Merriam, 2009). Kategori sayısının az olması, bulgular arasında daha fazla bağlantı kurulduğunu gösterir. Creswell'e göre (2013) bir çalışmada ilk aşamada 25-30 kategori olması ve çalışmanın sonunda gerekli azaltma ve birleştirme işlemi yapılarak 5-6 ana kategoriyle çalışmanın sonlandırılması uygundur. Bir kodun kategori olması veya birkaç kodun bir araya getirilerek kategori olarak değerlendirilmesi için aşağıdaki özellikleri barındırıyor olması gerekir (Merriam, 2009, s. 185-186):

- Kategoriler araştırmanın amacına cevap vermeli, araştırma sorusunun yanıtını karşılamalıdır.
- Kategoriler kapsamlı olmalıdır; uygun olan tüm verileri kapsayacak kadar yeteri düzeyde kategori olmalıdır.
- Kategoriler özel olmalıdır; yani bir veri birimi tek bir kategoriye ait olmalıdır. Eğer bir veri birimi birden fazla kategoriye uyuyorsa, o zaman kategorileri rafine etmek için üzerinde daha fazla çalışılması gerekir.
- Kategoriler hassas olmalıdır; yani kapsadığı veriyi tanımlayacak kadar duyarlı olmalıdır. Dışardan bir kişi bu kategoriyi okuduğunda ne kastedildiğini anlayabilmelidir.
- Kategoriler kavramsal olarak uygun olmalı ve aynı düzeyde soyutlamaya sahip olmalıdır. Araştırmacı kategorilerin bütün bir hikayeyi anlatmadığını fark ederse kategoriler arasında anlamlı bir bağ kurma yoluna gider. Yani bu daha fazla soyutlaştırma yapması anlamına gelir. Kategorinin de üstüne çıkarak bir açıklama yapmalıdır. Bunu yapmanın en iyi yolu, kategorilerin nasıl birleştiğini ve birbirleri arasında nasıl bağlantı olduğunu gösteren bir şekil oluşturmasıdır .

Van depremi sonrasında anne-çocuk ilişkilerini inceleyen fenomenoloji araştırmasında araştırmacılar, tüm kodları belirlendikten ve veriden başka kod gelmeyeceğine kanaat getirdikten sonra kodları birbirlerine benzerlikleri ve zıtlıkları açısından sınıflandırmışlardır. Örneğin araştırmacılar depremden sonra çocuklarda gözlemlenen "hırçınlaşma", "sinirli olma", "anneye vurma", "kardeşe vurma", "öfke patlamaları" gibi kodları birbirlerine benzerlikleri açısından bir araya getirmişlerdir. Yaptıkları alanyazın incelemesinden sonra bir araya toplanan bu kodları "uyum eksikliği" kategorisi başlığı altında sınıflandırmışlardır (bkz. Tablo 7). Araştırmacılar depremden sonra çocuklarda gözlemlenen "ödevini yapma", "zamanında uyuma", "ebeveynlerin satın alamayacağı şeyleri talep etmeme" vb. kodları ise "daha uysal olma" kategorisi başlığı altında sınıflandırmışlardır. Bu süreci diğer tüm kodlar için de devam ettirmişlerdir.

Tablo 7.

Kodların Kategoriye Dönüştürülmesi (Yumbul ve ark., 2017).

Metin	Kodlar	Geçici Kategoriler
Katılımcı 1: …. oğlum **depremden sonra** çok **hırçın** ve **huysuz** olmaya başladı. Tabii ki o da **depremden çok etkilendi.**	Hırçınlaşma Depremden sonra çocukta değişim, depremden olumsuz etkilenme	Uyum Eksikliği Çocuklarda Gözlemlenen Değişimler

Katılımcı 2: ….son **zamanlarda değişti** iyice…	Depremden sonra çocukta değişim	Çocuklarda Gözlemlenen Değişimler
bana da **vurmaya başladı**. Vurunca da kollarından tutuyorum, **bu sefer kafa atıyor** [Gülüşmeler].	Anneye vurma (fiziksel şiddet),	Uyum Eksikliği
Öyle yani çok **hırçınlaştı. İçine kapandı,** bi de çok çok **hırçınlaştı.**	Hırçınlaşma, İçe kapanma	Uyum Eksikliği
Katılımcı 3:….son zamanlarda, size de dediğim gibi daha da **sinirli olmaya başladım**.	Sinirli olma (annedeki değişim)	
O da (çocuk) bize bağırmaya başladı. **Aynı benim hareketlerimi yapıyor,**	Annedeki değişimin çocuğa yansıması, Depremden sonra çocukta değişim, anneye bağırma	Annenin olumsuz davranışlarını modelleme Uyum Eksikliği
kardeşine vurmaya çalışıyor. **Hırpalıyor kardeşini**. **Kıskanıyor. Keşke kardeşim olmasaydı**. Niye benim kardeşim oldu, ben istemiyorum bu kardeşi falan diyor artık	Kardeşe vurma, hırpalama Kardeşlerle kavga etme Kardeşi kıskanma	Uyum Eksikliği
Katılımcı 4: …. İşte ister istemez onların da **psikolojisi bozuluyor.**	Depremden sonra çocukta değişim, çocukta psikolojik değişimler	Çocuklarda Gözlemlenen Değişimler
Onlar da sinirli, asabi. **Aynı, onlar da benim gibi.**	Sinirli Annedeki değişimin çocuğa yansıması	Uyum eksikliği Annenin olumsuz davranışlarını modelleme
Bir şey söylediğin zaman onlar cevap veriyor sana,	Anne-babayla tartışmaya girme,	Uyum eksikliği
yani **kızıyorlar**, durup dururken **bağırıp, çağırıyorlar. … tahammülleri hiç yok onların da birbirlerine artık.** Yani **kavga ediyorlar** birbirleriyle. İşte hiç ummadık bir şey için **kavga ederler**.	öfke patlamaları kızma, bağırma, tahammülsüzleşme Kardeşlerle kavga etme	
Katılımcı 5:…ya şiddet şöyle oluyor o safhaya kadar geliyor. **Yani dövüyorlar** birbirlerini.	Kardeşlerle kavga etme Öfke patlamaları	Uyum eksikliği
Katılımcı 6: …. **O da (çocuk) bağırmaya başladı**.	Depremden sonra çocukta değişim, Anne-babaya bağırma	Çocuklarda Gözlemlenen Değişimler Uyum eksikliği
Bilmiyorum ki, belki de onu (bağırmayı) izlediği çizgi filmlerden öğreniyor… [sessizlik ve sen tonunda alçalma] **ama muhtemelen benim davranışlarımdan kaynaklanıyor bu hali**.	Annedeki değişimin çocuğa yansıması	Annenin olumsuz davranışlarını modelleme
Katılımcı 7: …**bazen beni dövmeleri** var hani. Ona asla izin vermiyorum. Hani nasıl bana el kaldırır, **o beni çok sinirlendiriyor.**	Anneye vurma, Sinirli olma (annedeki değişim)	Uyum eksikliği
Katılımcı 8 : o zaman (depremden önce) **büyük kızım çok ilgileniyordu. Seviyordu, öpüyordu. Anneciğim nasıl oldun, anneciğim?.. Şimdi sanki düşmanıymışım** gibi.	Anneyle ilişkinin bozulması, Anneye olumsuz hisler	Anneden duygusal olarak uzaklaşma

Araştırmacılar sonrasında tümdengelim ve tümevarım analiz süreçlerini dikkate alarak kategori sayısını azaltma ve daha üst düzey bir soyutlamaya gitmişlerdir. Araştırmanın nihai sonucuna ulaşması için oluşturulan kategorileri ve onlar arasındaki bağlantıları açıklamışlardır. Örneğin "uyum eksikliği", "anneden duygusal olarak uzaklaşma", "annenin olumsuz davranışlarını modelleme" kategorilerini daha da soyutlayarak bir üst kategori (Çocuklarda Artan Zorluklar) içine yerleştirmişlerdir. Benzer şekilde "daha uysal olma", "işbirliğine yatkın olma" kategorilerini yine daha üst düzey bir kategori (Çocuklardaki Gelişmeler) içine yerleştirmişlerdir. Daha sonra bu iki üst düzey kategori arasındaki bağlantıları kurarak çalışmanın ana kategorilerinden birini belirlemişlerdir (Çocuklarda Gözlemlenen Değişimler) ki bu ana kategori çalışmanın başlangıcında "kod" olarak yazılmıştır. Sonuçta araştırmacılar Van depremi sonrasında anne-çocuk ilişkisine yönelik iki ana kategori belirlemişlerdir: *(i) Annelerin ebeveynlik uygulamalarındaki değişimler, (ii) Çocuklarda gözlemlenen değişimler*. Tablo 8'de "Çocuklarda gözlemlenen değişimler" ana kategorisine (temasına) ve bu ana kategorinin altında yer alan kategorilere , alt kategoriler ve kodlara yer verilmiştir (Yumbul ve ark., 2017).

Tablo 8.

Çocuklarda Gözlemlenen Değişimler Ana Kategorisi (Teması) ve Alt Kategorileri

Kodlar	Alt kategoriler	Kategori	Ana Kategori (Tema)
Anne-babaya bağırma, Anne-babayla tartışmaya girme, Anneyi dinlememe, Anneye vurma, Kardeşlerle kavga etme, Öfke patlamaları, Hırçınlık/Huzursuzluk, Sinirlilik	Uyum eksikliği	Çocuklarda Artan Zorluklar	Çocuklarda Gözlemlenen Değişimler
Anneyle ilişkinin bozulması	Anneden duygusal olarak uzaklaşma		
Annedeki değişimin çocuğa yansıması	Annenin olumsuz davranışlarını modelleme		
Ödevini yapma, Zamanında uyuma, Kardeşlerle kavga etmeme Ebeveynlerin satın alamayacağı şeyleri talep etmeme,	Daha uysal olma	Çocuklardaki Gelişmeler	
Ev işlerine yardım, Kardeşlerin bakımında anneye yardım etme	İşbirliğine yatkın olma		

Verinin Görsel Hale Getirilmesi

Nitel veri analizinde görsel öğeler, raporda ne olduğuna dair figürlerdir (Creswell, 2013). Görsel

öğeler fikirlerin ve düşüncelerin somut öğeler halinde sunulmasıdır (Charmaz, 2006). Kategoriler ve ilişkiler görsel öğeler halinde anlatılabilir (Corbin ve Strauss, 2008; Creswell, 2013). Bütün nitel analiz türlerinde verinin görsel hale getirilmesi (sıralama, bütünleştirme, şekillendirme için) önemlidir, fakat gömülü teori (özellikle sistematik gömülü teori deseni) için görsel öğeler olmazsa olmazdır; çünkü karmaşık olan ve veri içinde oluşan ilişkiler ancak görsellikle bir bütün olarak görülebilir (bkz. Şekil 3). Görsel sunumlar, karmaşık ve doğrusal olmayan fikirleri okuyucuya iletmek için son derece değerlidir (Clarke, 2016; Tracy, 2013). Özellikle gömülü teoride sonucu haritalandırmak, iç içe geçmiş öğeleri ayırmak ve teoriyi nelerin oluşturduğunu görmek için görsel öğeler çok faydalıdır. Görsel öğeler, teoriyi şekillendirebilecek makro ve mikro ilişkileri düşünmek için analitik bir perspektif sunar; ayrıca analizdeki kategorilerin kapsamının, yönünün ve aralarındaki bağlantıların görülmesini sağlayabilir (Charmaz, 2006; Clarke, 2016; Maxwell, 2013). Bir araştırma raporunda görsel öğeleri kullanan araştırmacıların şu hususlara dikkat etmeleri oldukça önemlidir (Merriam, 2009):

- Görseli ve görsel içinde (tanıtım için) yazan açıklamaları basit tutma
- Görsel öğelerin sayısını en aza indirme (önemli fikirleri temsil etmek için birkaç şekil kullanmak, bu fikirlere daha çok dikkat çekecektir)
- Görseli, metnin içinde anlatılan kısma olabildiğince yakın bir yere yerleştirme
- Okuyucunun görsele baktığında nasıl okuyacağını ve yorumlayacağını düşünerek hareket etme (Göstergeler, çalışmanın anlatımının entegre bir parçası olmalıdır. Yani, bir iki cümle ile nasıl yerleştirildiği ve ne anlatılmak istendiği yazılmalıdır).

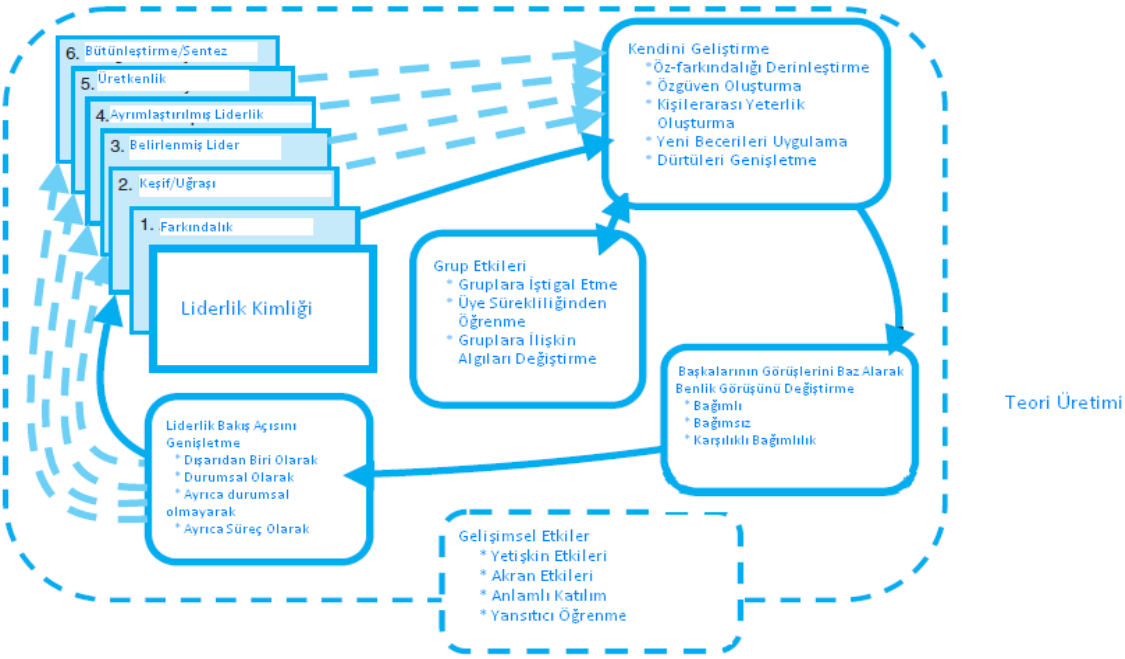

Şekil 3. Bir liderlik kimliği geliştirme: Döngüsel gösterim (Komives, Owen, Longerbeam, Mainella ve Osteen, 2005).

Şekil 3'de de görüleceği üzere Komives ve çalışma arkadaşları (2005) gömülü teori desenini kullandıkları çalışmalarında 6 aşamalı gelişim sürecinden oluşan bir *"liderlik kimliği gelişimi"* tanımlamışlardır. Araştırmacılar açık kodlama aşamasında ulaştıkları 5922 kodu daha sonra eksen kodlama aşamasında 245 soyut kavram (kategori) içinde birleştirmiştir. Seçici kodlama aşamasında ise araştırmacılar elde ettikleri tüm alt kategorileri ve 5 ana kategoriyi/temayı (*gelişimsel etkiler, kendini geliştirme; grup etkileri, başkalarının görüşlerini baz alarak benlik görüşünü değiştirme, değiştirme, liderlik bakış açısını genişletme*) tek bir ana kategori/tema (*liderlik kimliği)* etrafında organize ederek düzenlemişlerdir (bkz: Şekil 3.) Böylelikle liderlik kimliğiyle ilgili geliştirilen teoriyi kavramsal bir modele yerleştirerek teorinin ve elde edilen bulguların daha anlaşılır olmasını sağlamışlardır.

Bulguların Yorumlanması

Veri analizinde son adım, bulgular ile ilgili yorumlamalar yapmaktır. Bu, *"şimdiye dek çalışmada neler öğrenildi?"* sorusunun cevabının verildiği adımdır (Creswell, 2014). Nitel araştırmalarda yorumlama, kodların ve kategorilerin ötesine geçerek verinin daha geniş anlamına doğru bir soyutlamayı (Creswell, 2013) ve veriden anlamlar çıkarmayı içerir (Patton, 2014). Bu, kodların geliştirilmesi, kodlardan kategorilerin oluşturulması ve daha sonra verilerin anlaşılması için kategorilerin daha büyük soyutlama birimlerine dönüştürülmesi ile başlayan bir süreçtir (Creswell, 2013). Soyutlama, karşılaştırmalar yaparken, araştırmacıya netlik ve hassaslık sağlayan bir araçtır (Dey, 1993).

Yorumlamalar, araştırmacının kültüründen ve kişisel deneyimlerinden elde edilen anlayışa dayanabilir. Diğer yandan bulguların alanyazındaki diğer teorilerle karşılaştırılmasıyla da elde edilebilir (Maxwell, 2013). Aynı zamanda, sorulması gereken yeni sorular, araştırmacı tarafından öngörülemeyen veriler ve analizler yoluyla gündeme getirilen sorular yer alabilir (Creswell, 2013; Creswell, 2014). Yorumlamalar ayrıca, verilerin birbirleriyle kıyaslanması, bir neden sonuç ilişkisi kurulmaya çalışılması sürecine doğru da gidebilir. Araştırmacı birçok görüşme yaptıktan sonra, incelediği olgunun nasıl şekillendiği ve etkisinin nasıl ortaya çıktığına dair bir takım yorumlamalarda ve çıkarımlarda bulunabilir. Nedensel bir analiz yapmak isteyen araştırmacının işini kolaylaştıracak bazı teknikler vardır. En başta araştırmacı elde ettiği verileri okumalı ve bazı belirgin değişkenler seçmelidir. Ardından bu değişkenlerin hangilerinin bağımsız, hangilerinin bağımlı değişken olduğuna karar vermeli ve buna uygun olarak durum ifadesi yazmalıdır *(Neler oldu, ne, neye/lere neden oldu?).* Bir sonraki analiz için bu verilerde gözlemlenen katılımcıların ifade ettiklerinin farklı anlamlarını keşfetmeli ve onları etiketlemelidir. Son olarak bu analiz için de bir durum ifadesi yazmalıdır *(Neler, neleri bir araya getirerek, neleri oluşturur?)* (Patton, 2014).

Shaw ve Gould'a göre (2001), araştırmacı çalışmada verilerini kuramsal temele oturturken, kendi kuramsal yatkınlıklarını anlatmaya, teorik araştırmalarının sonuçları ve tavsiyeleri ile bütünleştirmeye, verileri yorumlarken kullanılan teorik alt yapıyı tanımlamaya özen göstermelidir. Son olarak, bir verinin ve çıkan sonuçların nitelikli olup olmadığını anlamak için araştırmacının aşağıdaki soruları cevaplamasında fayda vardır (Dey, 1993):

- Bu ürün araştırmacının kendi gözleminden mi ortaya çıktı yoksa bir söylenti ürünü mü?

- Aynı gözlemi yapan veya raporlayan bir başka araştırmacı var mı?
- Gözlem hangi durumlarda yapıldı veya rapor edildi?
- Gözlemi yapan veya raporlaştıran kişilere ne kadar güvenilmektedir?
- Gözlemin nasıl raporlaştırıldığını hangi motivasyon kaynakları etkilemiş olabilir?
- Gözlemlerin yapılmasında ve raporlaştırılmasında ne gibi yanlılıklar etkili olmuştur?

Tablo 9'da "*Afet sonrası anne-çocuk ilişkileri: 2011 Van depremi sonrası konteyner evlerde yaşayan Türk annelerin deneyimleri*" başlıklı çalışmadan bir bulgu kesitine ve bulgunun yorum örneğine yer verilmiştir (Yumbul ve ark., 2017).

Tablo 9.

Bulgu Sunumu ve Yorum Örneği

Bulgu Sunumu	Bulgu Yorum Örneği
15 anneden 12'si depremden sonra çocuklarında davranışsal ve/veya duygusal değişiklikler gözlemlediğini ve bunun evlerinden olmanın sonucunda geliştiğini bildirdi. Söz konusu değişimler deprem travması ve annelerin çocuklarıyla olan etkileşimlerindeki değişikliklerle ilişkiliydi. Sekiz anne çocuklarında uyumsuzluk, anneden duygusal olarak uzaklaşma ve annenin depremden sonraki olumsuz davranışlarını modelleme gibi artan mücadelelerden bahsetti. Öte yandan, yedi anne de çocuklarının uyumunda iyileşmeler gözlemlenmiş ve bu olumlu değişiklikleri kendi ebeveynlik davranışlarındaki olumlu değişikliklerle ilişkilendirmiştir.	Anneler çocuklarının davranışlarındaki olumsuz değişikliklerini deprem travması, konteynerda yaşamaya alışma güçlüğü ve kendi ebeveynlik davranışlarındaki değişimlerle ilişkilendirmiştir. Anneler ayrıca, çocukların uyum ve duygusal katılımlarındaki iyileşmenin veya bozulmanın, çocuklarıyla olan etkileşimlerinin niteliğine göre değiştiğini kabul etmiştir. Sosyal öğrenme modelinde negatif karşılıklılık kavramında önerildiği üzere, ebeveynlerin olumsuz davranışları çocuklar tarafından öğrenilmekte ve kullanılmaktadır. Bu kavrama uygun olarak çalışmamızdaki anneler, kendilerindeki zorlayıcı etkileşim örüntülerinin (ör: bağırmak, dayak, saldırganlık) çocukları tarafından modellendiğini (Patterson, 1982) ve onların olumsuz ebeveynlik davranışlarına paralel olarak dışsallaştırılmış davranış sorunları geliştirdiklerini bildirdi.

Nitel Veri Analizi Yazılımları

Nitel veri analizi yaparken bilgisayar programlarının kullanımı oldukça yaygındır. Bununla birlikte, nitel veri analizinde bilgisayar programları aslında nitel veriyi analiz etmez; analiz ile ilgili her şeyi yapacak olan araştırmacının kendisidir. Araştırmacı nasıl bir yapı oluşturacağına, neyin kod, neyin kategori olacağına karar verir. Nitel veri analizi için kullanılan bilgisayar programları verileri saklamayı, düzenlemeyi, kodlamayı, verileri geri çağırmayı ve birleştirmeyi kolaylaştırır. Bu yazılımlarla metin üzerinde işaretlemeler yapılabilir, kodlar bir bütün halinde görülebilir, indeksleme ve sınıflandırma işlemleri daha kolay oluşturulabilir (Corbin ve Strauss, 2008; Patton, 2014).

Bilgisayar programlarının en çok avantaj sağladığı konulardan biri kodlamadır. Bir kod oluşturulduğunda, bu birden çok birime atanabilir (Bogdan ve Biklen, 2007). Bu birimlerin sınırları rahatça belirlenebilir ve kodlara isim verilebilir (Creswell, 2013). İstendiğinde aynı kodun atandığı her bölüm geri çağrılabilir. Örneğin "farkındalık" olarak bir kod belirlendiyse, farkındalıkla ilgili atanan her veri, bir komutla ekrana gelir ve bunları karşılaştırma imkânı olur. Birden fazla metnin aynı anda görüntülenmesi, programın sağladığı en önemli avantajlardan biridir (Patton, 2014). Çağrılan veriler ekranda gözden geçirilebilir ve değiştirilebilir; aynı zamanda istendiği zaman veriler yazdırılabilir (Bogdan ve Biklen, 2007; Creswell, 2013). Bir yandan analiz sürerken bir yandan kodlamalar değiştirilebilir, yeni kodlar eklenebilir, alt kodlamalar yapılabilir ve analiz için gereken çalışmalar, benzerlikler, farklılıklar daha rahat gözlenebilir. İstenilen kodun ya da kategorinin üzerine bağımsız araştırmacı günlükleri yazılabilir. Aynı zamanda program her bir kodun veride kaç kez tekrar ettiği hakkında bilgi verir. Bunlara ek olarak program, verinin görsel hale getirilmesini de sağlar (Bogdan ve Biklen, 2007). En sık kullanılan veri analiz programları arasında NVivo, MAXQDA ve Atlas.ti yer alır.

Nitel Veri Analizinde Araştırmacının Rolü

Nitel araştırmacı, araştırma sürecinin tüm aşamalarında sürecin içinde ve aktif bir roldedir. Bu durumda veri analizi daha fazla ön plana çıkar; çünkü analizi yapan, araştırmacının kendisidir. Araştırmacının oluşturduğu sorular ve sorulara verilen yanıtların içinden seçtikleri kısımlar, analizi ve yorumları belirler. Soruları hazırlamak, analizi yapmak ve yorumlara ulaşmak araştırmacının görevidir. Araştırmacı analiz sürecinde elinden geldiğince dürüst ve tarafsız olmaya özen göstermelidir (Corbin, 2016; Corbin ve Strauss, 2008; Khan, 2014; Patton, 1999, 2014). Bununla birlikte araştırmacının veri toplarken ve ~~veriyi~~ değerlendirirken tamamen tarafsız olamayacağı ve kaçınılmaz olarak aktif olacağı bir gerçektir (Kuş, 2012; Patton, 1999); çünkü araştırmacı nitel veri toplamada çevreyi gözlemleme, sözel ve sözel olmayan iletişimi algılama imkânı bulur ve iyi bir araştırmacı ise gerekli durumlarda soruları değiştirerek ve düzenleyerek istenilen cevapları elde edebilir (Neuman, 2007). Fakat veri toplama kısmından ziyade veri analizi ve yorumlamada araştırmacı elinden geldiğince objektif olmalıdır. Bir kodlama yaparken veya kategorileri oluştururken: "*Bu veri gerçekten bana bu kodu/kategoriyi veriyor mu, yoksa bu çıkarımlar benden mi kaynaklanıyor?*" diye kendine sorular sormalıdır (Miles ve Huberman, 2016; Patton, 1999). Bu gibi dezavantajlı durumları bertaraf etmek için araştırmacının çalışmanın güvenirliğini sağlaması gerekmektedir.

Nitel veri toplama araçlarından biri olarak kabul edilen araştırmacı (Corbin ve Strauss, 2008; Creswell, 2013), soruları, gözlemleri, araştırmacı günlükleri ve yorumlarıyla veri analizinin tam merkezindedir. Bu nedenle nitel veri analizinde araştırmacı faktörü, duruma göre hem büyük bir avantaj hem de dezavantaj olabilir. Çünkü araştırma süreci tamamen araştırmacının becerilerine, geçmişine, içgörüsüne ve zekâsına bağlıdır (Patton, 1999, 2014). Aynı durum veri toplama süreci için de geçerlidir. Veri toplamada araştırmacı ne kadar iyi ve empatik bir ilişki oluşturabilirse, katılımcılardan cevapları o kadar içten bir şekilde alabilir (Kuş, 2012). Nitel görüşme esnasında araştırmacı soğuk, mesafeli ve kendini tamamen kapatan biri değil, aksine gerektiğinde mizah kullanabilen ve kendini açabilen kişidir. Görüşmeci boş bir zihinle gelmediği için sorduğu sorular deneyimine ve görüşmecinin yargılarına göre değişebilir (Bogdan ve Biklen, 2007). Araştırmacının soru sorma tarzı ve verilen cevaptan duyacağı şeyler, o anki ruh haline göre değişebilir, kendi rahat olmadığında görüşmeyi sonlandırmak isteyebilir (Kuş, 2012). Araştırmacı bu durumların ve kendi yargılarının farkında olmalı ve elinden geldiğince tarafsız olmaya çalışarak veriyi temiz tutmaya çaba göstermelidir (Patton, 1999).

Değerlendirme

Sosyal gerçeklik araştırılırken fizik ve matematik gibi her durumda aynı sonucu veren genel geçer bir sonuç üretmek insan doğası gereği mantıksızdır; çünkü insan farklı ortamlarda farklı davranışlar gösterir ve davranışlar değişkendir. Bu nedenle nitel araştırma, bireyi anlamaya çalışırken her seferinde farklı bir yol sunar ve yapılan çalışma her seferinde özgün nitelikte olmayı başarır (Storey, 2007). Nitel araştırmayı özgün kılan özelliklerden biri, araştırmacıların, katılımcılarla görüşürken veya gözlem yaparken, öznel deneyimleri doğrudan araştırmalarından ileri gelir. Öncelikle ölçülebilir ve öznel davranışlara odaklanılır (Wolcott, 1996). Bunun yanında nitel araştırmacılar için ölçülebilir değişkenler yeterli değildir. Nitel veri analizinde veriler sözcüklerden oluşur. Ölçülebilir rakamlar ve sayılardan ziyade sözcüklerle analiz yapılır. Kişinin anlattıkları rakamlara indirgenmemiş olur ve bu sayede ifade edilmek istenen "anlam" ortadan kalkmaz (Dey,1993). Öznel deneyimlere odaklanan nitel araştırmacılar, katılımcılara sorular sorarak ve onları dikkatle dinleyerek anlamlı hikâyeler de oluştururlar (Auerbach ve Silverstein, 2003). Bu bağlamda, nitel araştırmacılar büyük örneklemlere ulaşmak yerine, her bir katılımcının bireyselliğini korurlar. Böylece eylemlerin nasıl şekillendiğini de anlayabilirler. Bu nedenle, nitel araştırmanın sonuçtan çok sürece odaklandığı söylenebilir (Strauss ve Corbin, 1994). Bu araştırma süreci, nedensel açıklamaları da beraberinde getirebilir; bunun için her zaman ampirik bir çalışma yapmaya gerek yoktur. Nitel araştırma, araştırma sırasında, tasarımı değiştirmeyi gerektirebilecek esnekliğe de sahiptir (Maxwell, 2013).

Nitel araştırmacılar için farklılıklar (sapmalar) bir eksiklik değildir. Her bir farklılık değerlidir ve araştırmacı için bir veri örneğidir. Bu nedenle, nitel araştırma, çeşitliliği incelemek için çok uygundur. Çünkü keşfedilmesi gereken tek bir evrensel hakikat olduğunu varsaymaz. Bunun yanında nitel araştırma, var olan bir hipotezi test etmez, yeni bir hipotez üretir (Auerbach ve Silverstein, 2003). Ayrıca nitel araştırmada, gerçekleri ve nesnel hakikati elde etmeye gerek olmadığı vurgulanır (Maxwell, 2013) ve katılımcının uzman olduğu kabul edilir. Bu durum, araştırmacıları, çalıştıkları insanlardan öğrenmeye teşvik eder. Bunun yanında nitel araştırma için, araştırmacının ön yargıları ve değerleri de çalışmaya dâhildir ve çalışmaya kaynak olabilecek niteliktedir (Auerbach ve Silverstein, 2003).

Tüm bunlara rağmen, bir nitel araştırmacının baş etmesi gereken bazı güçlükler de söz konusudur. Bunlardan bir genelleştirilebilirlik sorunudur (Casterle, Gastmans, Bryon ve Denier, 2012). Nitel araştırmacı, genelleştirilebilir teoriler geliştirmek için, örnekleminin temsili olduğunu kanıtlayabilmelidir. Bunun yanında örneklemi seçerken, yanlışlık yapma olasılığı, sonuçların aslında başka bazı faktörler ve koşullar tarafından üretilmiş olma olasılığı göz ardı edilmemelidir (Auerbach ve Silverstein, 2003). Nitel araştırmacının baş etmesi gereken bir diğer şey ise, araştırmacının, araştırdığı konuyu olabildiğince yansız ve olduğu gibi gözlemlemesi anlamına gelen çalışmanın geçerliği sorunudur (LeCompte ve Goetz, 1982). Nitel araştırmalarda ve veri analizinde nicel araştırmalarda kullanılan geçerlik güvenirlik kavramları kullanılmamaktadır. Bu bir yandan araştırmacıyı özgür kılarken bir yandan da nesnelliği azalttığı için dezavantaja dönüşmektedir. Yapılan veri analizinin doğru kabul edilebilmesi için, araştırmada varılan yorumlamalara ve sonuçlara hangi adımlarla varıldığının diğer araştırmacıların açıkça anlayabilecekleri kadar şeffaf olması; araştırmanın diğer araştırmacılar tarafından anlaşılır olması; araştırmadaki teorik yapıların birbirine uyması ve kurulan hikâyenin tutarlı olması gerekir. Bunlar geçerlik sorunuyla baş edebilmek için gerekli adımlardır (Auerbach ve Silverstein, 2003).

Nitel araştırmada, araştırmacının yanlı davranması, yani teorisine uyacak verileri ön plana alması, araştırma için en büyük tehdittir. Bu sorunla baş etmek için, araştırmacı olası önyargılarını ve bunlarla nasıl baş edeceğini çalışmasında açıklamalıdır. Araştırmacının etkisi de nitel araştırma için bir sorun teşkil etmektedir. Bu, bir başka araştırmacının aynı çalışmayı yaptığında, farklı sonuçlar bulması ile ilgili bir sorundur. Katılımcılar ve araştırma üzerinde, araştırmacının etkisi olabilir ve bu etkiyi ortadan kaldırmak imkânsızdır. Bu sorunla baş etmek için ise, bu etkileri anlamak ve onları verimli kullanmak gerekmektedir (Maxwell, 2013).

Tüm bunları dikkate alan ve veri analiz adımlarını titizlikle takip eden bir araştırmacı, araştırdığı olgunun özüne dair daha geçerli anlamlar üretir ve deneyimlenen ancak adı konulmayan birçok olgunun ortaya çıkmasına katkı sağlar. Bir araştırmacının nitel veri analizinde takip edeceği adımlar hakkında bilgi sahibi olması, nitel verileri doğru işlemesine ve yorumlamasına, dolayısıyla elde ettiği bulguların ve olguların kendi gerçekliğini yansıtmasına olanak sağlar. Ne var ki Türkiye'de nitel araştırma geleneğinin yeni yeni başlaması ve araştırmacıların genellikle nicel araştırma geleneğinden gelmeleri, nitel bulguların "nicel" bulgular gibi işlenmesine ve analiz edilmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle birçok çalışmada nitel veriler, mevcut teorileri destekler mahiyette kalmakta ve veri içindeki gizli anlamı yansıtamamaktadır. Bu çalışmanın alan araştırmacılarına nitel veri analizinde takip etmeleri gereken temel adımlar hakkında bir çerçeve sunarak, veri analizinin nitel araştırmanın paradigmalarına uygun olarak yapılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar / References

Auerbach, C., & Silverstein, L. B. (2003). *Qualitative data: An introduction to coding and analysis*. New York, USA: New York University Press.

Barbour, R. S. (2014). Quality of data analysis. In U. Flick (Ed.). *Handbook of qualitative data analysis*, (pp. 496-510). Los Angeles, USA: Sage.

Bogdan, R., & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative research for education: An introduction to theories and method*. Boston, USA: Allyn & Bacon.

Casterle, B. D., Gastmans, C., Bryon, E., & Denier, Y. (2012). QUAGOL: A guide for qualitative data analysis. *International Journal of Nursing Studies, 49(3),* 360-371.

Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory*. London, UK: SAGE Publications.

Charmaz, K., & Belgrave, L. L. (2012). Qualitative interviewing and grounded theory analysis. In J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. B. Marvasti & K. D. McKinney (Eds.), *The sage handbook of interview research: The complexity of the craft (second edition)* (pp. 347-364). Los Angeles, USA: Sage.

Charmaz, K., & Belgrave, L. L. (2015). Grounded theory. *The Blackwell Encyclopedia Of Sociology*.

Charmaz, K. & Henwood, K. (2008). Grounded theory. In C. Willig & W. Stainton-Rogers (Eds.), *The Sage Handbook of qualitative research in psychology* (pp. 240-259). Los Angeles, USA: Sage.

Clarke, A. E. (2016). From grounded theory to situational analysis: What's new? Why? How? In J. M. Morse, P. N. Stern, J. Corbin, B. Bowers, K. Charmaz & A. E. Clarke (Eds.), *Developing grounded theory: The second generation* (pp. 194-233). New York, USA: Routledge.

Corbin, J. (2016). Taking an analytic journey. In J. M. Morse, P. N. Stern, J. Corbin, B. Bowers, K. Charmaz & A. E. Clarke (Eds.), *Developing grounded theory: The second generation* (pp. 35-54). New York, USA: Routledge.

Corbin, J., & Strauss, A. (1990). Grounded theory research: Procedures, canons, and evaluative criteria. *Qualitative Sociology, 13(1),* 3-21.

Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research techniques and procedures for developing grounded theory (third edition).* Los Angeles, USA: Sage.

Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Boston, USA: Pearson Education.

Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among fiveapproaches*. Los Angeles, USA: Sage.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Los Angeles, USA: Sage.

Dey, I. (1993). *Qualitative data analysis: A user-friendly guide for social scientists*. New York, USA: Routledge.

Flick, U. (2013). Mapping the field. In U. Flick (Ed.), *The SAGE handbook of qualitative data analysis* (pp. 3-18). Los Angeles, USA: Sage.

Glaser, B. G. (1965). The constant comparative method of qualitative analysis. *Social Problems, 12(4),* 436-445.

Glaser, B. G. (2002). Conceptualization: On theory and theorizing using grounded theory. *International Journal of Qualitative Methods, 1(2),* 23-38.

Glaser, B. G., & Holton, J. (2004, May). Remodeling grounded theory. In *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 5, (2).

Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (2006). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. USA: Aldine Transaction.

Khan, S. N. (2014). Qualitative research method: Grounded theory. *International Journal of Business and Management, 9*(11), 224.

Komives, S. R., Owen, J. E., Longerbeam, S., Mainella, F. C., & Osteen, L. (2005). Developing a leadership identity: A grounded theory. *Journal of College Student Development, 46*(6), 593-611.

Kuş, E. (2012). *Nicel-nitel araştırma teknikleri: Sosyal bilimlerde araştırma teknikleri: Nicel mi nitel mi?.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Lawrence, J. & Tar, U. (2013). The use of grounded theory technique as a practical tool for qualitative data collection and analysis. *The Electronic Journal of Business Research Methods, 11*(1), 29-40.

LeCompte, M. D., & Goetz, J. P. (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research, 52*(1), 31-60.

Leech, N. L. & Onwuegbuzie, A. J. (2007). An array of qualitative data analysis tools: A call for data analysis triangulation. *School Psychology Quarterly*, *22*, 557-584.

Maxwell, J. A. (2013). *Qualitative research design: An interactive approach (third edition).* Los Angeles, USA: Sage.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation: Revised and expanded from qualitative research and case study applications in education*. San Franscisco, USA: Jossey-Bass.

Miles, M. B., ve Huberman, A. M. (2016). *Genişletilmiş bir kaynak kitap: Nitel veri analizi* (S. Akbaba-Altun & A. Ersoy, Çev. Ed.) Ankara: Pegem Akademi.

Neuman, L. W. (2007). *Basics of social research: Qualitative and quantitative approach*. USA: Pearson Education.

Patton, M. Q. (1999). Enhancing the quality and credibility of qualitative analysis. *Health Services Research*, *34*(5 Part 2), 1189-1208.

Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.) Ankara: Pegem Akademi.

Shaw, I. & Gould, N. (2001). The consequences of qualitative social work reseach. In I. Shaw & N. Gould (Eds.), *Qualitative social work research* (pp. 179-202). Surrey, UK: Sage.

Smith, J. A., & Osborn, M. (2004). Interpretative phenomenological analysis. In G. M. Breakwell (Ed.), *Doing social psychology research* (p. 229–254). British Psychological Society; Blackwell Publishing.

Strauss, A. L. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Strauss, A. & Corbin, J. (1994). Grounded theory methodology. *Handbook of qualitative research*, *17*, 273-85.

Storey, L. (2007). Doing interpretative phenomenological analysis. In E. Lyons ve A. Coyle (Eds.). *Analysing qualitative data In psychology*. (p. 51-64). Los Angeles, USA: Sage.

Tracy, S. J. (2013). *Qualitative research methods: Collecting evidence, crafting analysis, communicating impact*. John Wiley & Sons.

Wolcott, H. F. (1996). *Transforming qualitative data: description, analysis and ınterpretation*. London: Sage.

Yumbul, Ç., Wieling, E., & Çelik, H. (2017). Mother–child relationships following a disaster: The experiences of Turkish mothers living in a container city after the 2011 Van earthquake. *Contemporary Family Therapy,40*(30), 237-248.

Yazarlar

Hilal Çelik, Marmara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık A.B.D'nda öğretim üyesidir. Aile ilişkileri, travma, belirsiz kayıp, nitel araştırma çalışma alanlarıdır.

Nur Başer-Baykal, Bartın Üniversitesi Psikoloji Bölümünde araştırma görevlisidir. Bilişsel davranış terapisi, yetişkin psikopatolojileri ve travma çalışma alanlarıdır.

İletişim

Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü., İstanbul, Türkiye

e-posta: hilalcelik@marmara.edu.tr

celikhilal@gmail.com

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Bartın, Türkiye

e-posta: nur.baser05@gmail.com

Hale Nur Kılıç-Memur, Marmara Üniversitesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümünde doktora öğrencisidir. Çocuk-ergenlerde davranış bozuklukları, aile ilişkileri, travma çalışma alanlarıdır.

Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye

e-posta: psikologhalenur@gmail.com

Summary

Purpose and Significance. Qualitative research methods have taken a considerable place in the social and education sciences in the last decade. The era we live in and the philosophical, social and scientific changes that it has brought with it have enabled the studies in the social sciences especially to be constructed from the positivist framework to the structuralist and poststructuralist framework. In this way, qualitative research, which initially succeeded to gain ground only in the field of sociology and anthropology, has become a research method adopted by different disciplines (psychology, politics, health sciences, etc.) in our country. Many prestigious national and international journals and congresses have accelerated this process by giving importance to qualitative research. However, this process has brought many gaps.

The most significant of these gaps is the uncertainty in the method section of the research reports. Many qualitative research papers emphasize only that the method is qualitative but they do not explain which design used and why they chose this design. This gap is also clearly seen in the process of data analysis. The fact that the data analysis process and the steps taken in this process are not clear are shadowing the scientific value of the results. This leads to the qualitative research being put on the target board of quantitative researchers and being accused of not being scientific. However, qualitative data analysis is an intensive process of analysis, taking into account scientific criteria such as quantitative data analysis. In this study, it is aimed to develop an explanation of how scientific qualitative data analysis takes place.

Methodology. This study method is the review that intended to provide a framework for how a qualitative data analysis can be carried out by including the data analysis steps that apply to all qualitative research patterns and the basic principles to be followed in these steps. Within this perspective, these subjects were reviewed in detailed: the qualitative data analysis, its purpose, the steps of data analysis, the steps of organizing the data, the process of creating categories, the interpretation of the qualitative findings and the role of the researcher in qualitative data analysis.

Results. When searching for social reality, it is illogical to produce a general result that gives the same result in every situation, such as physics and mathematics, because human beings behave differently in different environments and behaviors are variable. For this reason, qualitative research offers a different way each time trying to understand the individual, and every work is unique (Storey, 2007). One of the features that make qualitative research unique is that researchers directly research subjective experiences while interviewing or observing participants. First, it focuses on measurable and subjective behaviors (Wolcott, 1996). Besides, measurable variables are not sufficient for qualitative researchers. In qualitative data analysis, data consists of words. Words are analyzed rather than measurable figures and numbers. The meaning of the person's narrative is not reduced to the figures and thus the meaning that is meant to be expressed does not disappear (Dey, 1993). Qualitative researchers who focus on subjective experiences also create meaningful stories by asking questions and listening carefully to the participants (Auerbach and Silverstein, 2003). In this context, qualitative researchers maintain the individuality of each participant rather than reaching large samples. Thus, they can also understand how actions are shaped. Therefore, it can be said that qualitative research is focused on the process rather than the result (Strauss and Corbin, 1994). This research process can also

bring about causal explanations; there is no need for empirical work. Qualitative research also has the flexibility to involve design during research (Maxwell, 2013).

Despite all this, there are some difficulties that a qualitative researcher has to deal with. One of them is a question of generalizability (Casterle, Gastmans, Bryon and Denier, 2012). The qualitative researcher should be able to prove that the sampling is representative of the sample in order to develop generalizable theories. In addition, when choosing the sample, the possibility of inaccuracy, the possibility that the results were actually produced by some other factors and conditions should not be ignored (Auerbach and Silverstein, 2003). Another problem that should be addressed by the qualitative researcher is the question of the validity of the study, which means that the researcher should observe the subject he is investigating as impartially as possible (LeCompte and Goetz, 1982). In the qualitative research and data analysis, the validity and reliability concepts used in quantitative research are not used. This makes the researcher free, but on the other hand, it becomes a disadvantage because it reduces the objectivity. In order for the data analysis to be accepted correctly, it is clear that the steps taken to the interpretations and results obtained in the research are as transparent as other researchers can clearly understand; the theoretical structures in the research must match and the story must be consistent. These are the necessary steps to cope with the validity problem (Auerbach and Silverstein, 2003).

Discussion and Conclusion. A researcher who considers all these and meticulously follows the data analysis steps produces more valid meanings about the essence of the subject and contributes to the emergence of many experienced and unexplained cases. The fact that a researcher has knowledge about the steps to be followed in qualitative data analysis enables him / her to interpret the qualitative data correctly, and thus, the findings obtained reflect the reality of the fact. However, the recent introduction of the tradition of qualitative research in our country and the fact that researchers are often raised from the quantitative research tradition can lead to the processing and analysis of qualitative findings such as quantitative findings. For this reason, in many studies, qualitative data supports existing theories and cannot reflect the hidden meaning in data. It is thought that this study will contribute to the study of data analysis in accordance with the paradigms of qualitative research by presenting a framework for the field researchers to the basic steps they should follow in qualitative data analysis.